

International Conference on The School of Martyr Soleimani
(ICSMS 2021)

The place of Islamic spirituality in the growth and
excellence of commanders
(Martyr Soleimani is a model of spiritual excellence)

Rohollah Tavallae,^۱ Alireza Noubari,^۲ Hassan Khalili^۳

Abstract

The main purpose of this research is to explain the position of spirituality based on the school of Shahid Soleimani. This research is descriptive. In order to collect data and information, the documents published in the database of Shahid Soleimani, Faculty of Management, Imam Hossein University were used. The main definition of spirituality from the perspective of leadership at three levels: 1) individual: including of piety, righteous action and trust; 2) Collective: includes aid, cooperation, coexistence and altruism, and 3) social: includes civilization, struggle against arrogance and injustice. Qualitative method and content analysis were used for analysis. After all the data were initially coded and collected, a list of codes was counted and the themes were identified. Based on the coding, 20 main indicators were identified. According to content analysis, the spirituality of Martyr Haj Qasim will be examined at three levels: individual, collective and social. At the individual level, the indicators of spirituality include appealing to God and divine saints, following the commands of the Holy Sharia, trust, patience, piety, prayer, sincerity, wilayah centeredness, humility, high insight, night prayer, and comprehensiveness of personality. At the collective level, there is a not being political, the same appearance and interior, communication with the elders of meaning, as well as respect for parents. At the social level, the realization of the rights of the oppressed, civilization, panic in the hearts of enemies, mujahedeen and jihad are on the way and on the path of being right. According to the results of the research, spirituality is one of the examples of being a model in the school of Shahid Soleimani that should be given much attention. Introducing Martyr Soleimani as a spirituality model can nurture managers and commanders in the Islamic arena and be effective in Islamic civilization.

Keywords: Spirituality, Wilayah Centeredness, Civilization Building, Shahid Soleimani School

^۱ Associate professor at the Department of Management & Economic, Imam Hussein University, Tehran, Iran

^۲ Assistant professor at the Department of Science, University of Tehran, Tehran, Iran

^۳ PhD Student in Systems Management, Imam Hussein University, Tehran, Iran

Email: management.khalili@gmail.com

جایگاه معنویت اسلامی در رشد و تعالی فرماندهان (شهید سلیمانی الگوی تعالی معنوی)

روح الله تولایی؛ علیرضا نوبری^۱، حسن خلیلی^۲

چکیده

هدف اصلی پژوهش، تبیین جایگاه معنویت بر اساس مکتب شهید سلیمانی است. پژوهش حاضر از نوع توصیفی است. جهت گردآوری داده‌ها و اطلاعات از اسناد و مدارک منتشر شده در مورد شهید سلیمانی و جایگاه اطلاعاتی شهید سلیمانی دانشکده مدیریت دانشگاه جامع امام حسین (ع) استفاده شد. همچنین جهت تحلیل دقیق‌تر از وصیت‌نامه شهید سلیمانی و بیانات مقام معظم رهبری^{مدظله‌العالی} استفاده گردید. تعریف اصلی معنویت از دیدگاه رهبری نیز در سه سطح (۱) فردی: شامل مؤلفه‌ها و شاخصه‌های تقوا، عمل صالح و توکل؛ (۲) جمعی: شامل شاخصه‌های کمک، همیاری، همزیستی و نوع دوستی و (۳) اجتماعی: شامل مؤلفه‌های تمدن سازی، مبارزه با استکبار و بی‌عدالتی می‌باشد. برای تحلیل از روش کیفی و تحلیل مضمون استفاده شد. بعد از اینکه همه داده‌ها، کدگذاری اولیه و گردآوری شد، فهرستی از کدها احصاء و نسبت به شناخت مضامین اقدام شد. بر اساس کدگذاری انجام شده ۲۰ شاخص اصلی شناسایی گردید. بر مبنای نتایج تحلیل مضمون معنویت شهید حاج قاسم در سه سطح فردی، جمعی و اجتماعی مورد بررسی قرار گرفت. شاخص‌های معنویت در سطح فردی، شامل توسل به خدا و اولیای الهی، پیروی از دستورات شرع مقدس، توکل، صبر و بردباری، تقوا، دعا و مناجات، اخلاص، ولایتمداری، فروتنی، بینش بالا، تهجد و نماز شب و جامعیت شخصیت است. در سطح جمعی، سیاست‌باز نبودن، ظاهر و باطن یکسان، ارتباط با بزرگان اهل معنا و همچنین احترام به والدین مطرح است. در سطح اجتماع، احقاق حقوق مظلومان، تمدن سازی، رعب و وحشت در دل دشمنان، مجاهدت و جهاد در راه و در مسیر حق بودن مطرح است. بر مبنای نتایج پژوهش، معنویت یکی از نمونه‌های الگو بودن در مکتب شهید سلیمانی است که باید بسیار مورد توجه قرار گیرد. معرفی شهید سلیمانی به عنوان یک الگو در عرصه معنویت می‌تواند باعث پرورش مدیران و فرماندهان در عرصه اسلامی شود و در تمدن سازی اسلامی تأثیرگذار باشد.

کلیدواژه‌ها: شهید سلیمانی، معنویت، ولایتمداری، تمدن سازی، مکتب شهید سلیمانی

^۱ - دانشیار، دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه جامع امام حسین (ع)، تهران، ایران tavallae.r@gmail.com

^۲ - استادیار مدرسی معارف دانشگاه تهران، تهران، ایران. a.nobari@ut.ac.ir

^۳ - دانشجوی دکتری مدیریت سیستم‌ها، دانشگاه جامع امام حسین (ع)، تهران، ایران.

management.khalili@gmail.com

مقدمه

معنویت، شالوده زندگی انسان در همه ابعاد آن از قبیل، زندگی فردی و اجتماعی، کاری، علمی و دینی را دربرمی گیرد. حتی امور مادی هم به نوعی متأثر از بعد معنوی انسان است. بدین معنی که آدمی به منظور ارضاء خواسته‌های انسانی خود در بعد روحی، نیاز به حفظ حیات و زندگی در این دنیا دارد (محتشمی، ۱۳۹۲). معنویت اسلامی، معنویت مبتنی بر دین است. سرچشمه معنویت اسلامی، قرآن کریم و سخنان معصومین (ع) است. متون اسلامی برای واژه غربی spirituality اصطلاحات گوناگونی دارند که دربرگیرنده معانی باطن، حق، عالم معنا، مقام لطف الهی، مفهوم کمال اخلاقی، جمال، جان و ذکر خدا هستند. از نظر مسلمانان، زندگی معنوی هم بر ترس خدا مبتنی است و هم بر عشق او [خوف ورجا]، هم تسلیم در برابر اراده خدا و هم جستجو برای شناخت او که هدف نهایی آفرینش است (رستگار و فرهنگی، ۱۳۸۵). در اسلام منظور از معنویت شکل‌گیری شخصیت فرد بر اساس داده‌های دین الهی است که بر اساس آن رفتارهای مورد انتظار صادر می‌گردد. معنویت در قرآن از دو ویژگی اساسی برخوردار است: ۱- جامعیت؛ یعنی همه ابعاد زندگی انسان اعم از فردی، خانوادگی، اجتماعی، دنیایی و آخرتی را در برمی‌گیرد. ۲- کمال؛ یعنی همه حدود و مراتب وجودی انسان را در حرکت تکاملی شامل می‌شود. به همین دلیل، معنویت قرآنی دارای ساحت‌های عقلانی، نفسانی و جسمانی یا معرفتی، تربیتی و شریعتی است تا هم شامل درون و هم شامل بیرون انسان شود. معنویت، بخشی جدایی‌ناپذیر از اخلاق و ارزش‌های انسانی است و در شرایع توحیدی اهمیت بسیار بالایی دارد (نقوی و همکاران، ۱۳۹۴). صاحب‌نظران اسلامی نیز در تبیین خود از معنویت به ابعاد پیش‌گفته توجه داشته‌اند. به نظر شهید مطهری "معنویت بدون ایمان به خدا، بدون ایمان به مبدأ و معاد، بدون ایمان به معنویت انسان و اینکه در او پرتوی غیرمادی حاکم و مؤثر است اساساً امکان‌پذیر نیست حتی آن معنویتی که امروزه موردقبول اغلب مکاتب است و از آن به اومانیزم تعبیر می‌کنند، بدون پیدا شدن آن عمق و ژرفایی که ادیان به‌ویژه اسلام پیشنهاد می‌کنند، محال است" (مطهری، ۱۳۸۴: ۱۷). از نگاه علامه طباطبایی معنویت در اسلام با توحید درهم‌آمیخته است. او معنویت مبتنی بر اسلام را معنویتی کل‌نگر و جامع توصیف می‌کند و احکام اسلام را سامان‌بخش دنیا و آخرت و ارتباط‌دهنده میان

عوامل و نشئت هستی می‌داند. او سعادت بشر را در نگاه اسلامی‌اش، برنامه‌ریزی برای آخرت می‌داند، ولی تأکید می‌کند حصول کامل این مهم، با نگاه جامعی ممکن است که نیازهای دنیوی افراد نیز تعریفی واقعی یافته و هر کدام در زمان ضرورت مورد توجه قرار گیرند. وی روش اسلام را برای رسیدن به این هدف بلند دعوت به «توحید» دانسته و تأکید می‌کند از نظر اسلام لازم است برای وحدت بخشی به افکار و رفتار جامعه انسانی نگاهی وحدت ساز به نظام آفرینش انداخته شود. اصل توحید متضمن رساندن افکار و اندیشه‌های جامعه انسانی به این هدف است. البته اسلام به این اکتفا نکرده بلکه بر اساس همین اصل بنیادین به وضع قوانین حکیمانه و مناسب با تعالی و متناسب با نیازهای روحی و جسمی انسان اقدام کرده است و سیر تکامل را با معرفی قوانین عبادی و معارف اخلاقی به انجام رسانده است (طباطبایی، ۱۴۱۷: ۱۰۹/۴).

مسئله اصلی پژوهش تبیین ابعاد معنویت شهید سلیمانی است. در پژوهش حاضر با تبیین معنویت اسلامی، نقش آن در تعالی فرماندهان خصوصاً شهید سلیمانی مورد بررسی قرار می‌گیرد. شهید سلیمانی دارای اصول رفتاری و ویژگی‌های شخصیتی است که با وجود این ویژگی‌ها می‌تواند او را به عنوان یک مکتب معرفی کرد.

بهترین تعبیر از حاج قاسم سلیمانی این است که ایشان مصداق بارز سالک بود، حاج قاسم سلوک شخصی، نظامی، سیاسی، انسانی و ... در دوران زندگی خود داشت و این ویژگی‌ها در ایشان ماندگار بود (محمدی، ۱۳۹۸). درایت و شجاعت و معنویت از خصایص مهم رفتاری سردار شهید سپهبد حاج قاسم سلیمانی می‌باشد (محمدی، ۱۳۹۸). چراکه معنویت شهید سلیمانی در رفتار، او را فردی شجاع و در اندیشه او را فردی بصیر و با درایت جلوه گر ساخته بود.

یکی از نکات بارز حاج قاسم توجه به معنویت و ابعاد فرهنگی بود (تحریری، ۱۳۹۹). هر جا بوی معنویت خاصی بود، این شهید عزیز حضور داشت (راحمی، ۱۳۹۸). شاید جذاب‌ترین ویژگی سلوک رفتاری سردار شهید معنویت و گرایش به دعا و نجوای الهی، ارادت به اهل بیت عصمت و طهارت، اخلاص، خضوع و خشوع و در یک کلمه الهام‌بخشی مؤمنانه بود (گنجی، ۱۳۹۸). شهادت ایشان در جان‌های مختلف و افراد مختلفی از دوستان و حتی کسانی که در این خط نبودند و از غیرمسلمانان، انقلاب و تحول ایجاد کرده است. این اتفاق نمی‌افتد مگر اینکه شخص یک چهره الهی داشته باشد. خداوند محبتش را در دل مؤمنینی که واقعاً در مسیر عمل صالح قرار گرفته‌اند، قرار می‌دهد (راحمی، ۱۳۹۸). قیامتی که از شهادت حاج قاسم سلیمانی برپا شد،

حکایت از ظرفیت معنوی و ارتباط عمیق و شایسته این عقد صالح با پروردگار متعال است که شهادت او در حقیقت این روح مطهر و معطر را چنان رها کرد که جامعه ما و جامعه جهانی این عطر معنویت را استشمام کردند و یک تحول عظیم و روحانی را شاهدیم (حاج علی اکبری، ۱۳۹۸). تأثیر معنوی شهید سلیمانی برای دنیای استکبار خطرناک تر از حاج قاسم است (خبرگزاری دانشگاه آزاد اسلامی آنا، ۱۳۹۸). این معجزه تربیت الهی، تربیت علوی و تربیت فاطمی است که در زمانه ما به صورت یک مکتب ممتاز برجسته دارای ویژگی‌های منحصر به فرد خودش یعنی مکتب تربیتی عالی امام خمینی شناخته می‌شود (حاج علی اکبری، ۱۳۹۸).

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

معنویت از منظر امامین انقلاب

معنویت از نظر رهبر کبیر انقلاب، همانا ثمره ایمان، عبودیت و خلوص بندگی خداست. امام یکی از کارکردهای معنویت مبتنی بر دین الهی را پیروزی در میدان عمل می‌داند و میان این دو رابطه‌ای معنادار قائل است. «آنچه موجب سعادت و جاودانگی ما می‌شود، صفای معنویت و ثمرات خلوص بندگی است» (۲۱/۵۱). امام در بیان عوامل پیروزی یک جا می‌فرماید: «ایمان به خدا، ایمان به مبادی اسلامی بود که شما را پیروز کرد» (۱۸/۳۲۶) و در جای دیگر از همه این موارد با عنوان «معنویت» نام می‌برد: «ملت ما جریان تاریخ را عوض کرد، آن‌ها حساب همه چیز را می‌کردند الا یک حساب و آن حساب معنویت» (۶/۳۱۰)؛ بنابراین می‌توانیم مقوله‌هایی از قبیل ایمان به خدا، اتکال به خداوند در امور، تقوا، پیروی از اسلام و احکام الهی، یاد خدا، شهادت در راه خدا، اسلام‌خواهی و تحول روحی را مرادف معنویت بگیریم و نقش آن‌ها را در پیروزی انقلاب همان نقش و تأثیر معنویت بدانیم (نصیری، ۱۳۸۷).

ناظر به نگاه مقام معظم رهبری، معنویت کلیدواژه اصلی در خودسازی فردی و اجتماعی است. معنویت راهبرد ایشان در تربیت جامعه و اعتلای امت اسلامی است و بر این اعتقادند که عنصر «تقوا» برآورنده همه آنچه خواهد بود که مربوط به ساحت معنویت و سطوح مرتبط با آن است. از این رو، بر تقوای اجتماعی در کنار تقوای فردی تکیه و تأکید کرده‌اند (بیانات، ۱۳۶۹/۱۱/۱۹) و اصلی‌ترین عنصر اقتدار معنوی را نیز ایمان دانسته‌اند (بیانات، ۱۳۸۸/۷/۱۴). معنویت در اندیشه

رهبری به معنای «رابطه و اتصال قلبی با خداوند» (بیانات، ۶۹۱۳/۱/۱) و در تبیین مراتب والاتر این نوع ارتباط با خداوند می‌فرمایند: «مجدوب شدن در مقابل لطف الهی» (بیانات، ۱۳۸۹/۲/۱) و ریشه حدوث معنویت را نهفته در «راز و نیاز با خدا و ارتباط دل‌ها با خدای متعال» (بیانات، ۱۳۷۰/۶/۲۷) دانسته است. روابط برون فردی معنویت دینی نوعی توجهی است که فرد به طبیعت و جهان پیرامون پیدا می‌کند. به عبارت دیگر، لوازم خارجی ارتباط با خدا را «فریب ظواهر دنیا را نخوردن و دل‌بستگی به زروزیور و زخارف دنیا پیدا نکردن» (همان) قلمداد کرده‌اند و در واقع بر ساخته از دو عنصر: ۱. حب صائب به خدا و عشق صادق؛ ۲. رهایی از حب دنیا و آزادگی معنوی می‌دانند، این دو عنصر در سلوک فردی و اجتماعی نقش بنیادین خواهند داشت. از این روست که معتقدند مباحث عرفانی نیز باید دل انسان را به خدا نزدیک کند، یاد الهی را در انسان به وجود آورد و بصیرت لازم را برای حضور در مقابل خدا ایجاد کند (بیانات، ۱۳۷۰/۱۲/۱۳). آزادگی برخاسته از معنویت، انسان را در مواجهه با حوادث پیرامون اعم از محیطی و فرا محیطی مثل حوادث بین‌المللی شجاع می‌گرداند و در رایه نظر و عمل محدودیتی جز رضایت الهی که خود نوعی بصیرت جامع در اتخاذ رفتار است در نظر نمی‌گیرد.

به‌هر حال معنویت به معنای انس و ارتباط عمیق با خدا کارآمدی خاصی در متن زندگی انسان داشته و سرمایه رشد و رستگاری فرد و جامعه محسوب می‌شود. بدین جهت ضرورت حضور معنویت و ظهور آن در همه ابعاد حیات انسانی امری روشن بوده و اهمیت راهبردی معنویت در تعالی فرد و جامعه مسئله‌ای آشکار است. این در حالی است که مکاتب غربی از معنویت که نیاز واقعی و اساسی انسان است، غفلت کرده و به نیازهای مادی می‌پردازد و آن‌ها را نیازهای اصلی جلوه می‌دهد (بیانات، ۱۳۷۷: ۱۲۷). شاید بتوان گفت از مزیت‌های اساسی معنویت مبتنی بر اسلام با دیگر رویکردهای موجود درباره معنویت این باشد که اغلب مکاتب معنوی به جنبه‌های مادی و دنیایی موضوع توجه نشان داده‌اند، ولی اسلام بر اساس تبیین‌های پیش گفته اصل را در خودسازی قرار داده و جلوه‌های بیرونی آن را روابط ویژه فرد نسبت به مسائل پیرامون می‌داند.

معنویت اسلامی که به دنبال تحقق انقلاب در جامعه ایرانی انتشار یافت با معنویت متحجرانه و لیبرال سازگار نبوده و تعارض واقعی دارد؛ چراکه اسلام متکی به معنویت، عقلانیت و عدالت است. اسلام متکی بر معنویت است که عقلانیت و عدالت در رفتار از ارکان محوری آن است. در واقع از نظر قرآن معنویت بدون عقلانیت و عدالت رفتاری یا معنویت نیست و یا به شدت ناقص

است. چنانچه مقام معظم رهبری معتقدند ما از معنویت به هیچ عنوان صرف نظر نمی‌کنیم؛ روح و اساس کار ما معنویت است. اسلام معنویت، عقلانیت و عدالت. به اسم اسلام قانع نیستیم که اسلام لیبرال داشته باشیم تا ارزش‌های غربی و ارزش‌های آمریکایی را ترویج کند و از روش‌های آن‌ها استفاده کند و با آن‌ها در بخش‌های مختلف هم‌رنگ و هم‌صدا شود و دعای ندبه‌ای هم بخواند. ما اسلام متحجر طالبانی را هم قبول نداریم. مابین این دو، صراط مستقیم خودمان را انتخاب کرده‌ایم و پیش می‌رویم؛ بنابراین، اساس کار ما این است و اجازه نمی‌دهیم که بخواهند ما را در معادلات رایج جهانی حل کنند و هویت و شخصیت ما را از بین ببرند (بیانات، ۱۳۸۳: ۱۱۵، به نقل از رودگر، ۱۳۹۲).

علل برجستگی معنویت در انقلاب اسلامی

مزیت انقلاب اسلامی ایران همین پیام معنوی برای مردم دنیاست و انقلاب اسلامی را به عنوان استمرار قیام انبیاء و مقدمه قیام حضرت مهدی (عج) برجسته می‌نماید. امام نیز می‌فرماید: «آن انقلاب درونی اتفاق افتاد که این انقلاب بیرونی شکل گرفت و نظام شاهنشاهی فروکشیده شد و دست آمریکا از این کشور قطع شد. این است. ما کل دنیا را می‌خواهیم دعوت بکنیم به این تربیت معنوی. به این تزکیه وجودی و تحول درونی که اگر این تحول شکل بگیرد همه چیز تغییر خواهد کرد» (صحیفه امام، ج ۱۹: ص ۴۸۷-۴۷۸). تحولات سیاسی و اجتماعی ایران در اثر انقلاب اسلامی، ناشی از تحول معنوی و درونی مردمی بود که با تغییر نگرش نسبت به خود و جهان هستی، عظمت و عزتی را دیدند که با این بصیرت سلطه بر آن‌ها امکان‌پذیر نبود. امام خمینی می‌فرماید: اگر انسان ساخته شود همه چیز به صورت معنویت رخ می‌نماید؛ یعنی مادیات هم‌رنگ معنویت می‌گیرد. هنگامی که انسان معنوی شد، جهان را نیز معنوی خواهد دید.

جهان در نگاه انسان معنوی بسیار وسیع‌تر از جهانی است که انسان‌های غیر معنوی مشاهده می‌کنند. رهبری نیز مطلب فوق را مورد تأکید قرار می‌دهند. به نظر ایشان از نظر معنویت اسلامی دنیا هم جزء آخرت است. یکپارچگی بر کل حیات بشر حاکم است. همه چیز در یک خط و در یک بستر معنا پیدا می‌کند. در چنین صورتی دنیا نیز جزء آخرت خواهد بود. این سخنان، حاوی حقایق بسیار بزرگی است و موجب تحول در جوامع و افکار بشری خواهد بود (مظاهری سیف، ۱۳۹۹).

معنویت در چشم اندازه آینده کشور

هرچند که روح و کالبد بیانیه دوم انقلاب معنویت گرا بوده و اساساً جهت بیانیه که حرکت به سمت تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای ظهور است مبنایی معنوی و معنویت افزا دارد، اما در دو بخش از بیانیه اشاره مستقیم به موضع معنویت و اخلاق در انقلاب اسلامی شده است. با دو وضعیت؛ نخست وضعیت پیشینی، شالوده‌ای و دستاوردی انقلاب در حوزه معنویت و دیگری با رویکرد پسینی و آینده‌ای انقلاب. مقام معظم رهبری در بخش اول، افزایش چشمگیر معنویت در فضای عمومی جامعه را از جمله برکات مهم انقلاب بر شمرده‌اند و آن را معجزه انقلاب می‌دانند و بیان می‌دارند که:

[انقلاب] عیار معنویت و اخلاق را در فضای عمومی جامعه به گونه‌ای چشمگیر افزایش داد. این پدیده مبارک را رفتار و منش حضرت امام خمینی در طول دوران مبارزه و پس از پیروزی انقلاب، بیش از هر چیز رواج داد؛ آن انسان معنوی و عار و وارسته از پیرایه‌های مادی، در رأس کشوری قرار گرفت که مایه‌های ایمان مردمش بسی ریشه‌دار و عمیق بود. ... رویکرد دینی و اخلاقی در جمهوری اسلامی، دل‌های مستعد و نورانی به‌ویژه جوانان را مجذوب کرد و فضا به سود دین و اخلاق دگرگون شد. مجاهدت‌های جوانان در میدان‌های سخت از جمله دفاع مقدس، با ذکر و دعا و روحیه برادری و ایثار همراه شد و ماجراهای صدر اسلام را زنده و نمایان در برابر چشم همه نهاد. پدران و مادران و همسران با احساس وظیفه دینی از عزیزان خود که به جبهه‌های گوناگون جهاد می‌شتافتند دل‌کنند و سپس، آنگاه که با پیکر خون‌آلود یا جسم آسیب‌دیده آنان روبه‌رو شدند، مصیبت را با شکر همراه کردند. مساجد و فضاهای دینی رونقی بی‌سابقه گرفت. صف نوبت برای اعتکاف از هزاران جوان و استاد و دانشجو و زن و مرد و صف نوبت برای اردوهای جهادی و جهاد سازندگی و بسیج سازندگی از هزاران جوان داوطلب و فداکار آکنده شد. نماز و حج و روزه‌داری و پیاده‌روی زیارت و مراسم گوناگون دینی و انفاقات و صدقات واجب و مستحب در همه‌جا به‌ویژه میان جوانان رونق یافت و تا امروز، روزه‌روز بیشتر و باکیفیت‌تر شده است؛ و این‌ها همه در دورانی اتفاق افتاده که سقوط اخلاقی روزافزون غرب و پیروانش و تبلیغات پرحجم آنان برای کشاندن مرد و زن به لجنزارهای فساد، اخلاق و معنویت را در بخش‌های عمده عالم منزوی کرده است؛ و این معجزه‌ای دیگر از انقلاب و نظام اسلامی فعال و پیشرو است.

در بخش دوم محوریت بحث معنویت اشاره به رویکرد پسینی و آینده انقلاب دارند و با این عنوان که «گام دوم و سرفصل‌ها و توصیه‌های اساسی در پرتو امید و نگاه خوش‌بینانه به آینده» در دومین سرفصل و توصیه اساسی مقام معظم رهبری به بحث معنویت و اخلاق توجه می‌دهند و می‌فرمایند:

معنویت به معنی برجسته کردن ارزش‌های معنوی از قبیل اخلاص، ایثار، توکل، ایمان در خود و در جامعه است و اخلاق به معنی رعایت فضیلت‌هایی چون خیرخواهی، گذشت، کمک به نیازمند، راست‌گویی، شجاعت، تواضع، اعتماد به نفس و دیگر خلقیات نیکو است. معنویت و اخلاق، جهت دهنده همه حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه است؛ بودن آن‌ها، محیط زندگی را حتی با کمبودهای مادی، بهشت می‌سازد و نبودن آن حتی با برخورداری مادی، جهنم می‌آفریند... شعور معنوی و وجدان اخلاقی در جامعه هر چه بیشتر رشد کند برکات بیشتری به بار می‌آورد (خوشدونی، ۱۳۹۸).

معنویت در سپاه

معنویت سپاه، یعنی مسیری که انقلاب با او حفظ می‌شود، تقویت می‌شود، تالو پدید می‌کند و آن، در حصار درس و کلاس به دست نمی‌آید. هستند آدم‌هایی که نماز اول وقت خوان هستند؛ دین‌دار به معنای خواندن ادعیه و انجام فرایض هستند؛ ولی حال دفاع از انقلاب را ندارند، دشمن را اصلاً نمی‌بینند، مثل آدم‌های غافل و آدم‌های گیج. معنویت، آن است که ما را از غفلت خارج بکند، دشمن را می‌بیند، دوست را می‌بیند و انگیزه برای مجاهدت و مقابله با دشمنان این انقلاب را می‌دهد. اگر این انگیزه بود، همه‌ی آن عبادت‌ها را به دنبال خواهد داشت. معنویت است که سپاه را برای همه عرصه‌هایی که او را به میدان فرامی‌خواند آماده می‌کند. سپاه باید به دنبال معنویتی باشد که دستاورد آن، بصیرت باشد. دستاورد آن، سراسیمه در راه حفظ انقلاب رفتن باشد (بیانات، ۱۳۸۳/۰۹/۰۷). باید همه برادران ارشد سپاه پاسداران توجه داشته باشند که این نهال در سرزمین ایمان و توحید و توکل و اخلاص نشانده شد و بالید. اساس و بنای سپاه بر پایه احساس تکلیف، حرارت دینی، شور انقلابی، اعتماد مطلق به خدای متعال، امید به آینده روشن و تصمیم بر یک حرکت مؤمنانه و پرهیزکارانه گذاشته شد... این اساس سپاه است. این را باید نگه داشت. ... [برای] تکیه بر عنصر ایمان و اعتقاد راسخ و پایداری، باید سه چیز را رعایت کنید:

۱- **تعمیق ایمان:** ... این ایمان و پایداری را بایستی هر چه بیشتر عمق ببخشید. این ایمان می تواند عوامانه و سطحی باشد که آن وقت زائل می شود. می تواند عمیق باشد که هر چه سختی ها بیشتر می شود، این محکم تر می شود.

۲- **استمرار عمل:** در طول زمان نگذارید که این همت بکشند. شروع کار کارهای خوب، آسان تر است از استمرار بلندمدت کار. به این باید توجه داشته باشید. یک روز آدم خوبی بودن، کار خیلی سختی نیست؛ اما این یک روز را توسعه دادن به روزهای بعدی؛ و روزهای بعدی را رساندن به سال و رساندن به عمر، کار خصیصین، کار صدیقین و کار اولیاء است. وسط راه خسته نشود.

۳- **آبشار معنویت:** [مسئولیت سوم]، سرریز کردن این معنویت به بدنه است. شما قله اید. رؤسا هستید. از شما می جوشد. باید بجوشد و سرریز شود. همه چیزهای خوب؛ و برود به بدنه. تدبیر، ایمان، توکل، عقل، تحریک، انگیزه، نشاط کار، احساس امید. این ها باید از شما همین طور بریزد از این قله به بدنه. این جوان هایی که می آیند توی سپاه، نسل دوم سپاه، نسل سوم سپاه که جنگ را ندیده اند، امام (قدس سره) را ندیده اند، آن روزهای محنت را ندیده اند، این تجربه ها را که به شما گفتم، آن ها نچشیده اند و نیاز موده اند. آن ها را شما باید تربیت کنید. سپاه که بنا نیست از بین برود. سپاه که بنا نیست کهنه شود. سپاه که بنا نیست تبدیل به غیر خودش بشود. سپاه باید سپاه بماند. ... اصل حرف ما این است... کار روی خود، کار روی استمرار عمل، کار روی کسانی که اهل شما هستند. امت شما هستند. رعیت شما هستند. کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیت (دیدار با فرماندهان و رؤسای عالی رتبه سپاه، ۱۳۸۶/۰۱/۲۶).

نقش معنویت در تعالی جایگاه فرماندهان

نقش معنویت در تعالی جایگاه فرماندهان بدین ترتیب است:

۱- **رهبری و فرماندهی:** فرماندهی نظامی مثل مدیریت های غیر نظامی نیست. فرق است بین یک فرمانده نظامی و مدیر یک سازمان یا یک کارخانه یا یک اداره. در فرماندهی، رهبری وجود دارد. جوهر فرماندهی، رهبری است. فرمانده نظامی، فقط آیین نامه و دستور ابلاغ نمی کند. بلکه مجموعه تحت فرماندهی خود را رهبری می کند؛ یعنی فکر و جان و دل آن ها را هم مانند جسم آن ها هدایت می کند. برای این کار، خود را آماده کنید. مجموعه تنها و جان ها و دل هایی که تحت فرماندهی شما باید کار بزرگ دفاع از عزت و افتخار را انجام بدهند، محتاج دانش و خرد و صفات

والای انسانی شما هستند. پرهیزکاری و تقوا و حلم و بردباری و صبر و پافشاری و استقامت شما در مقابل دشواری‌ها و غلبه بر موانع میان راه، توکل شما به خدای بزرگ و اعتماد به حمایت و کمک او و دیگر خصال والای انسانی، چیزهایی است که شما برای رهبری مجموعه‌های تحت فرماندهی خود به آن‌ها نیاز دارید (بیانات در دانشکده افسری، ۱۳۸۱/۰۸/۰۷).

۲- فرمانده عادل: فرمانده با افراد خودش جوری برخورد کند که او را عادل بدانند. او را رهبر خودشان بدانند... فرماندهی، عنصر از رهبری است... شما تا رهبر نباشید تا ایمان و باور شما در دل آن افراد تحت فرماندهی نباشد، نمی‌توانید فرماندهی درست بکنید. فرماندهی یک چیز مکانیکی زوری نیست. یک مقداری باید از درون، آن احترام و اعتقاد بجوشد و او همان رهبری است. باید بتوانید رهبرش باشید. بتوانید پیش‌نمازش باشید و مسئله به او بگویید. باید قرآن را بهتر از او بخوانید. مسائل را بهتر از او بدانید تا رهبر او باشید (پیام انقلاب، شماره ۱۱۳: ۵۴).

۳- تقویت معنویت سپاه: باید به بعد معنوی، یعنی روحیه و فکر و اعتقاد و اخلاص و همان چیزهایی که سپاه را از بقیه نیروهای مسلح متمایز می‌کند و اگر آن‌ها را از او بگیریم؛ معنایش این است که سپاه نداریم، باید توجه کرد (دیدار با فرماندهان سپاه، ۱۳۶۸/۰۴/۱۹).

۴- ارزش ماندن در قله: بعضی‌ها با زحمت و اراده و ایمان و توکل، از قله فداکاری هم بالا می‌روند، اما بعد هم از قله پایین می‌آیند. تمام شد! وقتی که از قله فرود آمدیم، آمده‌ایم! و دیگر در قله نیستیم. نمی‌شود گفت که یک روز ما فداکار بودیم؛ امروز هم می‌خواهیم نانش را بخوریم! اینجا که انسان بخواد نان چیزی را که در راه خدا انجام داده؛ بخورد، دیگر قله نیست. اینجا ته دره است. اینجا آغوش گرم نفس است که انسان را به آغوش داغ جهنم می‌برد. اینجا دستخوش هوی و هوس قرار گرفتن است. نه پرواز کردن در هوای معنویات و ارزش‌های والا! باید در قله بمانید. راه اسلام و راه معنویت، این‌طوری است (دیدار با فرماندهان و نمایندگان ولی فقیه در سپاه، ۱۳۶۹/۱۱/۲۹).

۵- جوشش معنویت: شما می‌توانید این توجه به معنویت را مثل آبخاری در پادگان در مجموعه خودتان بریزید. از شما باید سرریز شود. باید از قله بجوشد و پایین بیاید... شما باید معنویت را بجوشید تا از شما سرریز و لبریز شود و به دیگران بریزد و دیگران فیض ببرند. اگر این کار را کردید، سپاه ساخته و کامل خواهد شد (دیدار با فرماندهان سپاه، ۱۳۷۷/۱۲/۱۸).

معنویت شهید سلیمانی

شخصیت‌های ایمانی وقتی که ایمان را با عمل صالح همراه کنند، وقتی حرکت جهادی بکنند، محصولش می‌شود شخصیتی مثل شهید سلیمانی که حتی دشمنانش او را تحسین می‌کنند (بیانات، ۱۳۹۸/۱۱/۱۶). شهید سلیمانی با حرکات خود و بالاخره با شهادت خود اسم رمز برانگیختگی و بسیج مقاومت در دنیای اسلام شد (بیانات، ۱۳۹۹/۰۹/۲۶). او همه عمر خود را به جهاد در راه خدا گذراند. شهادت پاداش تلاش بی‌وقفه او در همه این سالیان بود (بیانات، ۱۳۹۸/۱۰/۱۳). شهید سلیمانی قهرمان ملت ایران است، به خاطر اینکه ملت ایران داشته‌های فرهنگی و معنوی و انقلابی و ارزش‌های خودش را در او متبلور و مجسم دید. شهید سلیمانی اهل معنویت و اخلاص و آخرت جویی بود و اهل تظاهر نبود (بیانات، ۱۳۹۹/۰۹/۲۶). مردم قدر سردار شهید قاسم سلیمانی را دانستند و این ناشی از اخلاص است. یک اخلاص بزرگی در آن مرد وجود داشت (بیانات، ۱۳۹۸/۱۰/۱۳). قیامتی به پا کرد. معنویت او، شهادت او را این جور برجسته کرد (بیانات، ۱۳۹۸/۱۰/۱۸).

اولاً شهید سلیمانی، هم شجاع بود، هم با تدبیر بود؛ صرف شجاعت نبود؛ بعضی‌ها شجاعت دارند، اما تدبیر و عقل لازم برای به کار بردن این شجاعت را ندارند. بعضی‌ها اهل تدبیرند اما اهل اقدام و عمل نیستند، دل و جگر کار را ندارند. این شهید عزیز ما هم دل و جگر داشت -به دهان خطر می‌رفت و ابا نداشت؛ نه فقط در این حوادث این روزها، [بلکه] در دوران دفاع مقدس هم در فرماندهی لشکر ثارالله همین جوری بود؛ خودش و لشکرش - هم با تدبیر بود؛ فکر می‌کرد، تدبیر می‌کرد، منطق داشت برای کارهایش. این شجاعت و تدبیر توأمان، فقط در میدان نظامی هم نبود، در میدان سیاست هم همین جور بود؛ بنده بارها به دوستانی که در عرصه سیاسی فعال‌اند این را می‌گفتم؛ رفتار او را، کارهای او را [می‌دیدم]. در عرصه سیاست هم، هم شجاع بود، هم با تدبیر بود؛ سخنش اثرگذار بود، قانع‌کننده بود، تأثیرگذار بود. از همه اینها بالاتر، اخلاص او بود؛ با اخلاص بود؛ این ابزار شجاعت و ابزار تدبیر را برای خدا خرج می‌کرد؛ اهل تظاهر و ریا و مانند اینها نبود. اخلاص خیلی مهم است. ماها تمرین کنیم در خودمان اخلاص را.

یک خصوصیت دیگر این بود که هم یک فرمانده جنگاور مسلط بر عرصه نظامی بود، هم در عین حال بشدت مراقب حدود شرعی بود. در میدان جنگ، گاهی افراد حدود الهی را فراموش می‌-

کنند، می‌گویند وقت این حرف‌ها نیست؛ او نه، او مراقب بود. آنجایی که نباید سلاح به کار برود، سلاح به کار نمی‌برد؛ مراقب بود که به کسی تعدی نشود، ظلم نشود؛ احتیاط‌هایی می‌کرد که معمولاً در عرصه نظامی، خیلی‌ها این احتیاط‌ها را لازم نمی‌دانند؛ [لکن] او احتیاط می‌کرد. به دهان خطر می‌رفت اما جان دیگران را تا می‌توانست حفظ می‌کرد؛ مراقب جان نزدیکانش، اطرافیانش، سربازانش، همکارانش در ملت‌های دیگر که در کنار او بودند، بود.

یک نکته مهم این است که در مسائل داخل کشور -چون این حرف‌ها غالباً ناظر به مبارزات منطقه‌ای و فعالیت‌های منطقه‌ای او بود- اهل حزب و جناح و مانند اینها نبود، لکن بشدت انقلابی بود. انقلاب و انقلابی‌گری خط قرمز قطعی او بود؛ این را بعضی‌ها سعی نکنند کم‌رنگ کنند، این واقعیت او است؛ ذوب در انقلاب بود، انقلابی‌گری خط قرمز او بود. در این عوالم تقسیم به احزاب گوناگون و اسم‌های مختلف و جناح‌های مختلف و مانند اینها نبود، اما در عالم انقلابی-گری چرا، به شدت پایبند به انقلاب، پایبند به خط مبارک و نورانی امام راحل (رضوان الله علیه) بود (بیانات، ۱۳۹۸/۱۰/۱۸).

معنویت در روابط شهید سلیمانی

روابط فردی

ای خدای عزیز و ای خالق حکیم بی‌همتا! دستم خالی است و کوله‌پشتی سفرم خالی، من بدون برگ و توشه‌ای به امید ضیافت عفو و کرم تو می‌آیم. من توشه‌ای برنگرفته‌ام؛ چون فقیر در نزد کریم چه حاجتی است به توشه و برگ؟! سارُق، چارُقم پر است از امید به تو و فضل و کرم تو؛ همراه خود دو چشم بسته آورده‌ام که ثروت آن در کنار همه ناپاکی‌ها، یک ذخیره ارزشمند دارد و آن گوهر اشک بر حسین فاطمه است؛ گوهر اشک بر اهل بیت است؛ گوهر اشک دفاع از مظلوم، یتیم، دفاع از محصور مظلوم در چنگ ظالم.

خداوند! در دستان من چیزی نیست؛ نه برای عرضه [چیزی دارند] و نه قدرت دفاع دارند، اما در دستانم چیزی را ذخیره کرده‌ام که به این ذخیره امید دارم و آن روان بودن پیوسته به سمت تو است. وقتی آن‌ها را به سمت بلند کردم، وقتی آن‌ها را برای بر زمین و زانو گذاردم، وقتی سلاح را برای دفاع از دینت به دست گرفتم؛ اینها ثروت دست من است که امید دارم قبول کرده باشی.

خداوندا! پاهایم سست است. رمق ندارد. جرأت عبور از پلی که از جهنم عبور می‌کند، ندارد. من در پل عادی هم پاهایم می‌لرزد، وای بر من و صراط تو که از مونازک تر است و از شمشیر برنده-تر؛ اما یک امیدی به من نوید می‌دهد که ممکن است نلرزم، ممکن است نجات پیدا کنم. من با این پاها در حرمت پا گذارده‌ام و دور خانهات چرخیده‌ام و در حرم اولیائت در بین الحرمین حسین و عباست آن‌ها را برهنه دواندم و این پاها را در سنگرهای طولانی، خمیده جمع کردم و در دفاع از دینت دویدم، جهیدم، خزیدم، گریستم، خندیدم و خنداندم و گریستم و گریاندم؛ افتادم و بلند شدم. امید دارم آن جهیدن‌ها و خزیدن‌ها و به حرمت آن حریم‌ها، آن‌ها را ببخشی. خداوندا! سر من، عقل من، لب من، شامه من، گوش من، قلب من، همه اعضا و جوارح در همین امید به سر می‌برند؛ یا ارحم الراحمین! مرا بپذیر؛ پاکیزه بپذیر؛ آن‌چنان بپذیر که شایسته دیدارت شوم. جز دیدار تو را نمی‌خواهم، بهشت من جوار توست، یا الله! (وصیت‌نامه شهید سلیمانی، ۱۳۹۸).

ویژگی اصلی حاج قاسم سلیمانی که شاید بتوان گفت سایر ویژگی‌های ایشان تحت تأثیر این ویژگی قرار داشته‌اند و حاج قاسم را حاج قاسم کرده است، تربیت اسلام ناب اوست که بالاترین شاخصه شهید یعنی «اخلاص» در این بعد از شخصیت وی قرار می‌گیرد. رهبری در مورد ایشان می‌فرماید: «از همه این‌ها بالاتر، اخلاص او بود؛ با اخلاص بود؛ این ابزار شجاعت و ابزار تدبیر را برای خدا خرج می‌کرد؛ اهل تظاهر و ریا و مانند این‌ها نبود. اخلاص خیلی مهم است. ماها تمرین کنیم در خودمان اخلاص را.» (بیانات در دیدار مردم قم، ۹۸/۱۰/۱۸) و البته اخلاص وی چیزی نبود که تنها پس از شهادتش ثابت شود، بلکه پیش از شهادت نیز توسط ولی تأیید شده بود و ایشان فرموده بودند: «الحمد لله خدای متعال به این برادر بسیار عزیزمان -آقای سلیمانی- هم توفیق داده. ایشان بارها، بارها، بارها جان خودشان را در معرض تهاجم دشمن قرار داده‌اند، در راه خدا، برای خدا و مخلصاً لله؛ و مجاهدت کرده‌اند.» (بیانات در مراسم اعطای نشان عالی ذوالفقار به فرمانده نیروی قدس سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۹۷/۱۲/۱۹). حاج قاسم سرلشکری بود که مثل مالک می‌گفت و می‌سوخت و در دفاع از حرم و حریم اولیای الهی، در راه ولایت فقیه جانبازی می‌کرد. بالاتر، او در امام خمینی ذوب شده بود و همان سوز را پای امام خامنه‌ای می‌ریخت (شیرازی، ۱۳۹۸).

بصیرت او به دین فوق‌العاده بود همواره کتاب‌های اعتقادی را مطالعه می‌کرد و به دنبال افزایش معنویت بچه‌ها بود، برایش معنویت بچه‌ها مهم بود. قدرت را در ارتباط با خدا می‌دید و خودش

سخت به این ارتباط دل بسته بود. ارتباطش با اهل بیت (ع) مثال زدنی بود. با شروع مداحی در عزای اولیای الهی، صدای گریه اش بلند می شد و اشک می ریخت. حاج قاسم تا روز آخر همین گونه بود. برای معنویت و اعتقادات بچه ها وقت می گذاشت (بابائی طلاتپه، ۱۳۹۹: ۱۰۲).

قطعاً ایام محرم اگر چه ایام پر از حزن و اندوه است، اما معنویتش برای جامعه ما اگر بیش از ایام ماه مبارک رمضان نباشد کمتر نیست، همان معنویت که در شب های قدر انسان از مراسم ها و مناسبت ها حس می کند در مساجد، در تکیه ها و حسینیه ها و در جاهای گوناگون همین حس در ایام محرم به انسان دست می دهد، یک حس معنوی دگرگونی عمومی، همان دگرگونی که در شب های قدر اتفاق می افتد همین دگرگونی در ایام محرم از ابتدای محرم تا انتهای محرم تا ربیعین امام حسین شکل می گیرد، جامعه یک شستشوی همه جانبه جسمی و روحی پیدا می کند (سلیمانی، ۱۳۹۵).

نکته مهم تحول معنوی در رشد اخلاص و نوعی مدیریت خاص که بعداً تا به امروز هم به عنوان مدیریت جبهه ای، مدیریت بسیجی، نام گذاری شده است و ما به همین دلیل اصلاً یکی از القابی که به جایگاه های محترم، به جایگاه های بزرگ، به شئون والا القا می شود، یکی از القاب لقب بسیجی است، یعنی آن وجه تمایزی که وقتی می خواهیم بین دو مدیر قائل بشویم، دو مدیر را از هم تفکیک بکنیم، می گوئیم این استاندار بسیجی است، نه استاندار بسیجی است این یک مرجع بسیجی است، یک عالم بسیجی است. مهم ترینش را هم شما دیدید این چفیه دوران دفاع مقدس که مقام معظم رهبری پیوسته همراه خودشان دارند حتی در مناسبت های رسمی، چه تبلیغی مهم تر، بالاتر و عظیم تر از این وجود دارد که شأن و جایگاهی مثل ولایت فقیه با این نشانی که متعلق به دوران دفاع مقدس است، در هر حضور رسمی ولو اینکه رئیس جمهور هر کجای دنیا و هر جلسه ای و هر دیدار رسمی و غیر رسمی این را با خود حمل می کنند؛ این نشان از این است که این فرهنگ یک فرهنگ بسیار اثر گذاری است، این فرهنگ دارای قدسیتی است (سلیمانی، ۱۳۹۶).

روابط جمعی

نکته‌ای کوتاه خطاب به سیاسیون کشور دارم: چه آنهایی [که] اصلاح طلب خود را می‌نامند و چه آنهایی که اصول‌گرا. آنچه پیوسته در رنج بودم اینکه عموماً ما در دو مقطع، خدا و قرآن و ارزش‌ها را فراموش می‌کنیم، بلکه فدا می‌کنیم. عزیزان، هر رقابتی با هم می‌کنید و هر جدلی با هم دارید، اما اگر عمل شما و کلام شما یا مناظره‌هایتان به نحوی تضعیف کننده دین و انقلاب بود، بدانید شما مغضوب نبی مکرم اسلام و شهدای این راه هستید؛ مرزها را تفکیک کنید. اگر می‌خواهید با هم باشید، شرط با هم بودن، توافق و بیان صریح حول اصول است. اصول، مطول و مفصل نیست. اصول عبارت از چند اصل مهم است:

۱- اول آنها، اعتقاد عملی به ولایت فقیه است؛ یعنی این که نصیحت او را بشنوید، با جان و دل به توصیه و تذکرات او به‌عنوان طیب حقیقی شرعی و علمی، عمل کنید. کسی که در جمهوری اسلامی می‌خواهد مسئولیتی را احراز کند، شرط اساسی آن اعتقاد حقیقی و عمل به ولایت فقیه داشته باشد. من نه می‌گویم ولایت تنوری و نه می‌گویم ولایت قانونی؛ هیچ یک از این دو، مشکل وحدت را حل نمی‌کند؛ ولایت قانونی، خاص عامه مردم اعم از مسلم و غیر مسلمان است، اما ولایت عملی مخصوص مسئولین است که می‌خواهند بار مهم کشور را بر دوش بگیرند، آن هم کشور اسلامی با این همه شهید.

۲- اعتقاد حقیقی به جمهوری اسلامی و آنچه مبنای آن بوده است؛ از اخلاق و ارزش‌ها تا مسئولیت‌ها؛ چه مسئولیت در قبال ملت و چه در قبال اسلام.

۳- به کارگیری افراد پاک‌دست و معتقد و خدمتگزار به ملت، نه افرادی که حتی اگر به میز یک دهستان هم برسند خاطره خان‌های سابق را تداعی می‌کنند.

۴- مقابله با فساد و دوری از فساد و تجملات را شیوه خود قرار دهند.

۵- در دوره حکومت و حاکمیت خود در هر مسئولیتی، احترام به مردم و خدمت به آنان را عبادت بدانند و خود خدمت‌گزار واقعی، توسعه‌گر ارزش‌ها باشد، نه با توجیهاات واهی، ارزش‌ها را بایکوت کند (وصیت‌نامه شهید سلیمانی، ۱۳۹۸).

مسئولین همانند پدران جامعه می‌بایست به مسئولیت خود پیرامون تربیت و حراست از جامعه توجه کنند، نه با بی‌مبالاتی و به خاطر احساسات و جلب برخی از آراء احساسی زودگذر، از اخلاقیاتی حمایت کنند که طلاق و فساد را در جامعه توسعه دهد و خانواده‌ها را از هم پاشاند. حکوم تنها

عامل اصلی در استحکام خانواده و از طرف دیگر عامل مهم از هم پاشیدن خانواده هستند. اگر به اصول عمل شد، آن وقت همه در مسیر رهبر و انقلاب و جمهوری اسلامی هستند و یک رقابت صحیح بر پایه همین اصول برای انتخاب اصلح صورت می‌گیرد.

ایشان ارتباط خاصی با بزرگانی از اهل معرفت داشته است. با علما و اهل معنا مخصوصاً با مقام معظم رهبری ارتباط نه فقط ظاهری بلکه ارتباط ولایی و معنوی و باطنی داشت (راحمی، ۱۳۹۸). بنده به تازگی شنیدم که ایشان با مرحوم آقاسید کمال موسوی که از شاگردان مرحوم انصاری همدانی بود و در نجف به منزل امام هم رفت و آمد می‌کرد و با حاج آقا سید مصطفی خمینی، فرزند امام هم حشرونشر داشت، مرتبط بود. بنده چند سالی مرحوم سید کمال را زیارت کردم. ایشان از مخلصان و علمای وارسته و اهل معنا و مجاهده بود. مرحوم سید کمال موسوی اهل کرمان بود و حاج قاسم سلیمانی هم با ایشان ارتباط داشت و این نشان می‌دهد جوهره سردار شهید حاج قاسم سلیمانی، جوهره دیگری بود (راحمی، ۱۳۹۸). احترام ویژه به مادر و ارادت به ساحت مقدس حضرت زهرا سلام‌الله علیها از ویژگی‌های سردار سپهبد پاسدار شهید حاج قاسم سلیمانی می‌باشد (سعادت نژاد، ۱۳۹۸).

روابط اجتماع

سپهبد شهید به یقین رسیده بود که تا خدا نخواهد هیچ اتفاقی برای انسان نمی‌افتد و تا اراده نکند مرگی برای آدمی رقم نمی‌خورد و این را با جان دل دریافته بود اینکه روی سینه خاک‌ریز دست به پشت راه می‌رود پیام نزدیکش همین است که من اعتنایی به کشته شدن ندارم من خود به دنبال گلوله‌ای بودم که مرا از زمین بردارد و وصل مرا مهیا سازد (بابائی طلائی، ۱۳۹۹: ۱۰۲). حاج قاسم در هر کشور و منطقه‌ای عناصر حزب‌اللهی و مجاهد را می‌یافت و به آن‌ها کمک می‌کرد تا تشکیلات مورد نیاز برای دفاع از مردم و کشور خود را بسازند، «ملت‌ها بحمدالله بیدارند. ملت‌ها امروز بیدارند؛ ولی نقش شهید عزیز و رفقای محلی این شهید [بی‌بدیل بود]؛ مثل همین شهید ابومهدی (رضوان‌الله تعالی علیه) -مرد نورانی، مرد مؤمن، مرد شجاع که انسان وقتی نگاه می‌کرد، چهره او مصداق «و بِيضٍ وَجْهِي بَنُورِك» [بود]؛ ابومهدی این جوری بود؛ چهره، چهره نورانی معنوی خدایی - شهید سلیمانی با امثال این جور انسان‌های مؤمن و شجاع و نورانی توانستند کارهای بزرگی را انجام بدهند» (بیانات در دیدار مردم قم، ۹۸/۱۰/۱۸).

از زمانی که نهضت انقلاب اسلامی به رهبری حضرت امام خمینی (ره) در ایران آغاز شد یکی از شعارهای اصلی، آزادی فلسطین و نابودی رژیم صهیونیستی بوده است. در ابتدای امر اقدامات انقلاب اسلامی به صورت حمایت معنوی و گفتاری از فلسطینیان و موضع گیری به نفع آنها بود و از جمله مهم ترین اقدامات انجام گرفته در این زمینه که در کل جهان اسلام گسترش یافت اختصاص روزی خاص برای حمایت از آرمان فلسطین بود، یعنی روز قدس، آخرین جمعه ماه مبارک رمضان؛ اما پس از تقویت و استحکام بیشتر نظام انقلابی جمهوری اسلامی ایران، حمایت ها از صرف حمایت معنوی به حمایت معنوی همراه با حمایت مادی تغییر یافت، حمایت مادی که به طور خاص در بعد نظامی خود را نشان می دهد. برای رساندن این حمایت ها به دست مردم مظلوم و ستمدیده فلسطین نیاز به مردی بزرگ بود تا بتواند این کار تقریباً ناممکن را ممکن سازد، «این مرد، دست فلسطینی ها را پُر کرد؛ کاری کرد که یک منطقه کوچکی، یک وجب جا مثل نوار غزه در مقابل رژیم صهیونیستی با آن همه ادعا می ایستد، کاری و بلایی سر آنها می آورد که آنها سر ۴۸ ساعت میگویند آقا بیاید آتش بس بدهید؛ این ها را حاج قاسم سلیمانی کرد. دستشان را پُر کرد. کاری کرد که بتوانند بایستند، بتوانند مقاومت کنند. این چیزی است که برادران فلسطینی ما مکرر در مکرر پیش خود بنده گفته اند. البته من می دانستم اما آنها هم آمدند پیش ما شهادت دادند. در سفرهای متعددی که این رهبران فلسطینی آمدند، همه آنها این را [گفتند]» (بیانات در دیدار مردم قم، ۹۸/۱۰/۱۸).

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع توصیفی و کیفی است. هدف اصلی پژوهش، تبیین جایگاه معنویت بر اساس مکتب شهید سلیمانی است. برای این مهم از روش تحلیل مضمون کیفی استفاده شده است. جهت گردآوری داده ها و اطلاعات از اسناد و مدارک منتشر شده در پایگاه اطلاعاتی شهید سلیمانی اعم از کتاب، مقاله، سخنرانی، روزنامه، استفاده شد. همچنین جهت تحلیل دقیق تر از بیانات و

فرمایشات مقام معظم رهبری مدظله‌العالی استفاده گردید. جهت تبیین معنویت شهید حاج قاسم از سخنرانی‌ها، گفتگوهای صاحب‌نظران و همچنین بیانات مقام معظم رهبری استفاده گردید. معنویت بر مبنای دیدگاه مقام معظم رهبری تعریف گردید. مقام معظم رهبری در تعریف معنویت بسیار ساده‌تر و روشن‌تر سخن گفته‌اند. ایشان در جایی می‌فرمایند: معنویت یعنی رابطه و اتصال قلبی با خداوند. وقتی انسان از درون با خالقش در ارتباط قرار بگیرد وارد قلمروی معنویت و حریم زیست معنوی شده است. در جایی دیگر می‌گویند: معنویت، مجذوب شدن در مقابل لطف الهی است. جاذبه‌ای که انسان را با خود می‌کشد و در مسیر قرب الهی قرار می‌دهد. این دو تعریف، بسیار به هم نزدیک‌اند. شاید به نظر بیاید تعریف دوم که بر مجذوب شدن تأکید می‌کند نسبت به تعریف اول که صرفاً یک رابطه قلبی و درونی را مطرح می‌کند، اخص باشد. اگر این اخص بودن را بپذیریم می‌توانیم آن را بر مراتب مختلف معنویت حمل کنیم و بگوییم که این مجذوب شدن مرتبه بالایی از معنویت است و صرف ارتباط قلبی که هنوز مجذوبیت را نشان نمی‌دهد، مراتب پایین معنویت است (مظاهری سیف، ۱۳۹۹).

بر اساس نظام اندیشه‌ای رهبر انقلاب که یک منظومه فکری مبتنی بر اصل توحید و آموزه‌های ناب توحیدی است و تمامی ساختارهای این نظام فکری بر این اساس بنا شده، معنویت حقیقتی است که هیچ‌گونه نقطه عطفی با ظلم‌پذیری ندارد. بر این اساس، انسان معنوی کسی است که در مقابل طاغوت و ظلم، سرسازش فرود نمی‌آورد، بلکه با نظام سلطه و طاغوت مبارزه خواهد کرد؛ چرا که معنویت اصیل و حقیقی در ذات خود، ظلم‌ستیزی و ناسازگاری با طاغوت را همراه دارد؛ آدم معنوی‌ای که با ظلم می‌سازد، با طاغوت می‌سازد، با نظام ظالمانه و سلطه می‌سازد، این چطور معنویت است؟ این‌گونه معنویت را ما نمی‌توانیم بفهمیم (بیانات، ۱۳۸۴، به نقل از ثنایی و خلجی، ۱۳۹۸).

تعریف مرکزی و اصلی معنویت از دیدگاه رهبری بدین شرح است: معنویت ارتباط زنده با امر مقدس در بطن زندگی روزمره و در چارچوبی عقلانی، در سه سطح (۱) فردی: شامل مؤلفه‌ها و شاخصه‌های تقوا، عمل صالح و توکل؛ (۲) جمعی: شامل شاخصه‌های کمک، همیاری، هم‌زیستی و نوع‌دوستی و (۳) اجتماعی: شامل مؤلفه‌های تمدن‌سازی، مبارزه با استکبار و بی‌عدالتی می‌باشد که هر سه این‌ها مبتنی بر معارف قرآن و اهل‌بیت است و راه و منش امام خمینی (ره) در آن‌ها لحاظ می‌شود (شاکرنژاد، ۱۳۹۸).

بر اساس بیانات مقام معظم رهبری معنویت شهید حاج قاسم در سه سطح فردی، جمعی و اجتماعی مورد بررسی قرار می‌گیرد. بدین صورت که بر مبنای تحلیل مضمون کیفی، سخنرانی‌ها، گزارش‌ها و وصیت‌نامه شهید سلیمانی تحلیل شد. تحلیل مضمون شیوه‌ای در روش پژوهش کیفی است که بر شناسایی، تحلیل و تفسیر الگوی معانی داده‌های کیفی تمرکز دارد. مراحل تحلیل مضمون شامل ۱- آشنا شدن با داده‌ها ۲- کدگذاری ۳- جستجو و شناخت مضامین ۴- ترسیم شبکه مضامین ۵- تحلیل شبکه مضامین ۶- تدوین گزارش می‌باشد.

یافته‌های پژوهش

مرحله اول: آشنا شدن با داده‌ها

در این مرحله، از اسناد و مدارک منتشر شده در پایگاه اطلاعاتی شهید سلیمانی دانشکده مدیریت دانشگاه جامع امام حسین علیه‌السلام به نشانی <http://mgt.ihu.ac.ir> اعم از کتاب، مقاله، سخنرانی، روزنامه استفاده شد. همچنین از سخنرانی‌های منتشر شده در سایت‌ها و خبرگزاری‌های معتبر استفاده گردید. به‌علاوه از وصیت‌نامه شهید سلیمانی، سخنرانی‌های معتبر و بیانات مقام معظم رهبری مدظله‌العالی استفاده گردید.

مرحله دوم: کدگذاری

در این مرحله فهرستی از مطالبی که مرتبط با موضوع پژوهش بود، انتخاب و در قالب جدول کدگذاری شد. بدین صورت که از کدها برای تقسیم داده‌های متنی به قسمت‌های فهمیدنی مانند عبارت و کلمه استفاده شد. بخشی از مرحله کدگذاری در جدول زیر نشان داده شده است.

جدول ۱: کدگذاری

ردیف	متن	کد
۱	ای خدای عزیز و ای خالق حکیم بی همتا! دستم خالی است و کوله پستی سفرم خالی، من بدون برگ و توشه‌ای به امید ضیافت عفو و کرم تو می‌آیم (وصیت‌نامه شهید سلیمانی، ۱۳۹۸). حاج قاسم در عملیات‌های فتح المبین، بیت‌المقدس، کربلای ۵ و ۱ همواره به مسائل و موارد معنویت و ابعاد فرهنگی نگاه می‌کرد که اگر یک نیروی وصل به خدا و اولیای الهی باشد و همین‌طور اهل نماز شب، اهل اشک و تضرع در پیشگاه خداوند متعال باشد می‌تواند سخت‌ترین جبهه دشمن را درهم بشکند. نیروی‌های لشکر ثارالله به فرماندهی حاج قاسم توانستند در عملیات	توسل به خدا و اولیای الهی پیروی از

<p>دستورات شرع مقدس توکل صبر و بردباری</p>	<p>کربلای یک به بهترین وجه قله‌های قلاویزان را تصرف و بر منطقه تسلط پیدا کنند. حقیقتاً حاج قاسم در عملیات‌های کربلای پنج، والفجر هشت و دیگر عرصه‌های جبهه و جنگ با توسل به حضرت زهرا (س) و اولیای الهی توانست قدرتمندانه گام بردارد و حماسه بیافریند (تحریری، ۱۳۹۹)</p> <p>احترام ویژه به مادر و ارادت به ساحت مقدس حضرت زهرا سلام‌الله علیها از دیگر ویژگی‌های سردار سپهبد پاسدار شهید حاج قاسم سلیمانی می‌باشد (سعادت نژاد، ۱۳۹۸)</p> <p>صفات برجسته‌ای که سردار شهید سلیمانی از خود نشان داد و آن توسل خالص او نسبت به اهل‌بیت علیهم‌السلام و آن تعبدیات او نسبت به دستورات شرع مقدس و آن توکل بالا و صبر و بردباری او در مسیر پیاده کردن حق، از او یک پرچم‌دار واقعی برای رساندن مکتب حق به عالم ساخته بود (راحی، ۱۳۹۸)</p>
<p>احترام به والدین</p>	<p>۲ خداوندا! تو را سپاس که مرا از پدر و مادر فقیر، اما متدین و عاشق اهل‌بیت و پیوسته در مسیر پاکی بهره‌مند نمودی. از تو عاجزانه می‌خواهم آنها را در بهشت و با اولیای قرین کنی و مرا در عالم آخرت از درک محضرشان بهره‌مند فرما (وصیت‌نامه شهید سلیمانی، ۱۳۹۸).</p> <p>احترام ویژه به مادر و ارادت به ساحت مقدس حضرت زهرا سلام‌الله علیها از دیگر ویژگی‌های سردار سپهبد پاسدار شهید حاج قاسم سلیمانی می‌باشد (سعادت نژاد، ۱۳۹۸)</p>
<p>دعا و مناجات</p>	<p>۳ پروردگارا! تو را سپاس که مرا با بهترین بندگان در هم آمیختی و درک بوسه بر گونه‌های بهشتی آنان و استشمام بوی عطر الهی آنان را به من ارزانی داشتی. خداوندا! ای قادر عزیز و ای رحمان رزاق، پیشانی شکر شرم بر آستان می‌سایم که مرا در مسیر فاطمه اطهر و فرزندانش در مذهب تشیع - عطر حقیقی اسلام - قرار دادی و مرا از اشک بر فرزندان علی بن ابیطالب و فاطمه اطهر بهره‌مند نمودی؛ چه نعمت عظمایی که بالاترین و ارزشمندترین نعمت‌هاست؛ نعمتی که در آن نور است، معنویت، بیقراری که در درون خود بالاترین قرارها را دارد، غمی که آرامش و معنویت دارد (وصیت‌نامه شهید سلیمانی، ۱۳۹۸).</p> <p>معیار و ملاک ارزیابی حاج قاسم از رزمندگان حال معنوی آنان است و همه ما باید به از ارتباط و انس این شهید بزرگ با دعا و مناجات الگو بگیریم (سعادت نژاد، ۱۳۹۸)</p>
<p>در مسیر حق بودن</p>	<p>۴ اگر توفیق صحابه رسول اعظم محمد مصطفی را نداشتم و اگر بی‌بهره بودم از دوره مظلومیت علی بن ابیطالب و فرزندان معصوم و مظلومش، مرا در همان راهی قرار دادی که آنها در همان مسیر، جان خود را که جان جهان و خلقت بود، تقدیم کردند. خداوندا! تو را شکر گزارم که پس از عبد صالحت خمینی عزیز، مرا در مسیر عبد صالح دیگری که مظلومیتش اعظم است بر صالحیتش، مردی که حکیم امروز اسلام و تشیع و ایران و جهان سیاسی اسلام است، خامنه‌ای عزیز - که جانم فدای جان او باد - قرار دادی (وصیت‌نامه شهید سلیمانی، ۱۳۹۸).</p> <p>ایشان محبت خود به دین و مکتب حق و اولیای حق و امام و مقام معظم رهبری و معارف دین و اهل‌بیت (ع) و مردمی که می‌خواستند در مسیر حق باشند را نشان داد و واقعاً از این جهت که می‌خواست مردم در این مسیر قرار بگیرند، واقعاً به آنها عشق می‌ورزید (راحی، ۱۳۹۸)</p>
<p>اخلاص</p>	<p>۵ حضرت آقا در مورد ایشان می‌فرماید: «از همه این‌ها بالاتر، اخلاص او بود؛ با اخلاص بود؛ این</p>

	<p>ابزار شجاعت و ابزار تدبیر را برای خدا خرج می‌کرد؛ اهل تظاهر و ریا و مانند این‌ها نبود. اخلاص خیلی مهم است. ماها تمرین کنیم در خودمان اخلاص را.» (بیانات در دیدار مردم قم، ۹۸/۱۰/۱۸)</p> <p>«الهی لا تکلنی. خداوندا مرا بپذیر، خداوندا عاشق دیدارتم، همان دیداری که موسی را ناتوان از ایستادن و نفس کشیدن نمود، خداوندا مرا پاکیزه بپذیر.» این عبارات آخرین دست‌نوشته‌ای است که از شهید سپهبد قاسم سلیمانی به یادگار ماند و یادآور اوج اخلاص و صفای باطن اوست (راحمی، ۱۳۹۸)</p> <p>سردار شهید حاج قاسم سلیمانی در مسیر اخلاص خاصی حرکت داشت (راحمی، ۱۳۹۸)</p> <p>در طریق اخلاص ثابت‌قدم بود. هیچ‌گاه به دنبال مطرح نمودن خود نبود و آن‌چنان به غنای درون رسیده بود که مستغنی از ذره‌ای جلوه‌گری بیرونی شده بود. زلال چون آب بود و شفاف چون آینه (دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی کشور، ۱۳۹۸).</p>
<p>ولایت‌مداری</p> <p>عشق به خدا و اهل بیت فروتنی</p>	<p>۶</p> <p>خداوندا! تو را سپاس که مرا صلب به صلب، قرن به قرن، از صلبی به صلبی منتقل کردی و در زمانی اجازه ظهور و وجود دادی که امکان درک یکی از برجسته‌ترین اولیائت را که قرین و قریب معصومین است، عبد صالحت خمینی کبیر را درک کنم و سرباز رکاب او شوم. اگر توفیق صحابه رسول اعظمت محمد مصطفی را نداشتم و اگر بی بهره بودم از دوره مظلومیت علی بن ابیطالب و فرزندان معصوم و مظلومش، مرا در همان راهی قرار دادی که آنها در همان مسیر، جان خود را که جان جهان و خلقت بود، تقدیم کردند. خداوندا! تو را شکرگزارم که پس از عبد صالحت خمینی عزیز، مرا در مسیر عبد صالح دیگری که مظلومیتش اعظم است بر صالحیتش، مردی که حکیم امروز اسلام و تشیع و ایران و جهان سیاسی اسلام است، خامنه‌ای عزیز — که جانم فدای جان او باد — قرار دادی (وصیت‌نامه شهید سلیمانی، ۱۳۹۸).</p> <p>یکی از ویژگی‌های رهبری [امام (ره)] الگویت و معنویت است. یقیناً کلمه امام (ره) پیرامون آن جوان صادق است و خیلی از جوانان و نوجوانان دیگری که دارای جامعیتی در الگو بودند نه در آن زمان در طول تاریخ ما جاری خواهند بود، آن‌ها رهبران بودند، در جایگاه خودشان نقش رهبری ایفا کردند به‌عنوان یک الگو و یک شخصیت کارزمایی که توانست بر یک اجتماع بزرگ، بر یک نسلی اثرگذار باشد (سلیمانی، ۱۳۹۵).</p> <p>او به‌غایت ولایت‌مدار بود و به رهبر و مقتدای خویش عشق می‌ورزید. نگاه او به‌عنوان یک افسر رشید لشکر اسلام به ولی‌امر مسلمین و فرماندهی معظم کل قوا تنها از حیث رعایت سلسله‌مراتب نظامی نبود بلکه نگاهی بس فراتر داشت و از جنبه اعتقادی بدین امر می‌نگریست سخن او، نوشته او، نگاه او، تصمیمات، فعالیت‌ها و اعمال او همه و همه تعقیب‌کننده خط ولایت بود. بی‌جهت نیست که عبارت مالک اشتر ولایت در وصف او به کار برده می‌شود (دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی کشور، ۱۳۹۸).</p> <p>ایشان دیدگاه علوی و فاطمی خودش را نشان داد و نمایاند که واقعاً یک شخصیت علوی، فاطمی و حسینی بود. از شاخصه‌های بارز ایشان ذوب بودن در ولایت بود. ایشان نسبت به مقام معظم رهبری، محبت بالایی داشت و متقابلاً رهبری هم نسبت به ایشان مهر و محبت خاصی داشتند.</p>

	<p>باید توجه داشت که این برکات جز بر اساس آن مجاهدت‌های درونی عاید شخص نمی‌شود. گاهی افرادی در این رده‌ها و حتی رده‌های بالاتر را مشاهده می‌کنیم اما ایشان جوهره دیگری از خود نشان داد و در مسیر دیگری حرکت کرد که همان مسیر پاک‌ی فطرت و خداگرایی و خدامحوری و عشق به خدا و اهل بیت (ع) بود (راحی، ۱۳۹۸)</p> <p>کسانی که حاج قاسم را می‌شناختند، دیدند که او به فروتنی شناخته شده است. حاج قاسم بی‌قرار و برای ملاقات با پروردگارش نانه‌شمار می‌کرد. او برای شهادت آماده بود. حاج قاسم سلیمانی و اهل متقین دنیا برایشان کوچک است و آن‌ها از فرصت کوتاه دنیا برای جهاد اکبر، جهاد اصغر و جهاد کبیر مغتنم می‌شمارند و دائم مشغول مجاهدت‌اند؛ صبورانه خطرات و دشواری‌ها را برای خود می‌خرند به امید راحتی همیشگی در ملاقات با حضرت حق هستند (حاج علی‌اکبری، ۱۳۹۸).</p> <p>او به شدت از ریا و خودنمایی پرهیز می‌کرد. بود و نمود او یکی بود، آن‌گونه می‌نمود که بود. ظاهر بی‌آلایش و مؤمنانه او خبر از باطن صاف و پالوده‌اش می‌داد، مصداق آیه شریفه «سِمْأَهُمْ فِي وَجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ» بود (دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی کشور، ۱۳۹۸).</p>	
<p>بیش بالا</p>	<p>ایشان در جنبه‌های معنوی نسبت به مقام معظم رهبری بیش بالایی داشت و لذا این دعایی که از خداوند خواسته بود اجابت شد؛ همان «دیداری که موسی را ناتوان از ایستادن و نفس کشیدن نمود.» خداوند تعالی می‌فرماید که ما موسی را به «مقام تکلیم» رساندیم؛ «کلم الله موسی تکلیما.» نمونه‌های کوچکی از این مقام‌ها برای پیروان واقعی این اولیا و اهل بیت علیهم السلام بروز می‌کند (راحی، ۱۳۹۸)</p>	<p>۷</p>
<p>جامعیت شخصیت</p>	<p>مردم حاج قاسم را می‌دیدند اما در سیمای حاج قاسم عزیز، عرفان چمران، هوش باقری، شجاعت خرازی، محبت و صمیمیت بروجردی، درایت کاظمی، قاطعیت صیاد، شکوه همت، صلابت بابایی، صفای زین‌الدین، آینده‌نگری طهرانی مقدم، ایثار شهریار، معنویت احمدی روشن و مظلومیت شهید بهشتی وجود داشت؛ در همه این شهدای عزیزمان ولایتمداری و وفا را یکجا در فرماندهی این حرکت بزرگ و این عملیات می‌توان یافت (حاج علی‌اکبری، ۱۳۹۸)</p>	<p>۸</p>
<p>سیاست‌باز نبودن ظاهر و باطن یکسان</p>	<p>مسئولین همانند پدران جامعه می‌بایست به مسئولیت خود پیرامون تربیت و حراست از جامعه توجه کنند، نه با بی‌مبالاتی و به خاطر احساسات و جلب برخی از آراء احساسی زودگذر، از اخلاقیاتی حمایت کنند که طلاق و فساد را در جامعه توسعه دهد و خانواده‌ها را از هم پاشاند. حکوم تنها عامل اصلی در استحکام خانواده و از طرف دیگر عامل مهم از هم پاشیدن خانواده هستند. اگر به اصول عمل شد، آن وقت همه در مسیر رهبر و انقلاب و جمهوری اسلامی هستند و یک رقابت صحیح بر پایه همین اصول برای انتخاب اصلح صورت می‌گیرد (وصیت‌نامه شهید سلیمانی، ۱۳۹۸).</p> <p>در بحران‌های مختلف سیاسی و درگیر بودن با گرایش‌های سیاسیون از جناح‌های متفاوت چه در داخل و چه در خارج، ایشان حرکت سیاسی‌ای به‌مثابه «سیاست‌بازی» نداشت و ظاهر و باطنش یکی بود (راحی، ۱۳۹۸)</p>	<p>۹</p>
<p>ارتباط با</p>	<p>سخنی کوتاه از یک سرباز ۴۰ ساله در میدان به علمای عظیم الشأن و مراجع گرانقدر که موجب</p>	<p>۱۰</p>

<p>بزرگان اهل معنا</p>	<p>روشنایی جامعه و سبب زدودن تاریکی‌ها هستند، خصوصاً مراجع عظام تقلید. سربازان از یک برج دیده بانی، دید که اگر این نظام آسیب ببیند، دین و آنچه از ارزش‌های آن [که] شما در حوزه‌ها استخوان خرد کرده‌اید و زحمت کشیده‌اید، از بین می‌رود (وصیت‌نامه شهید سلیمانی، ۱۳۹۸).</p> <p>ایشان ارتباط خاصی با بزرگانی از اهل معرفت داشته است. بنده به‌تازگی شنیدم که ایشان با مرحوم آقا سید کمال موسوی که از شاگردان مرحوم انصاری همدانی بود و در نجف به منزل امام هم رفت‌وآمد می‌کرد و با حاج آقا سید مصطفی خمینی، فرزند امام هم حشرونشر داشت، مرتبط بود. بنده چند سالی مرحوم سید کمال را زیارت کردم. ایشان از مخلصان و علمای وارسته و اهل معنا و مجاهده بود. مرحوم سید کمال موسوی اهل کرمان بود و حاج قاسم سلیمانی هم با ایشان ارتباط داشت و این نشان می‌دهد جوهره سردار شهید حاج قاسم سلیمانی، جوهره دیگری بود (راحمی، ۱۳۹۸).</p> <p>ایشان با علما و اهل معنا مخصوصاً با مقام معظم رهبری ارتباط نه‌فقط ظاهری بلکه ارتباط ولایی و معنوی و باطنی داشت (راحمی، ۱۳۹۸).</p>
<p>احقاق حقوق مظلومان</p>	<p>۱۱</p> <p>ای خدای عزیز و ای خالق حکیم بی‌همتا! دستم خالی است و کوله پستی سفرم خالی، من بدون برگ و توشه‌ای به امید ضیافت عفو و کرم تو می‌آیم. من توشه‌ای برنگرفته‌ام؛ چون فقیر در نزد کریم چه حاجتی است به توشه و برگ؟! سارق، چارقم پر است از امید به تو و فضل و کرم تو؛ ... گوهر اشک دفاع از مظلوم، یتیم، دفاع از محصور مظلوم در چنگ ظالم (وصیت‌نامه شهید سلیمانی، ۱۳۹۸).</p> <p>حاج قاسم سلیمانی به کمک ملت‌های منطقه یا با کمک‌هایی که به ملت‌های منطقه کرد، توانست همه نقشه‌های نامشروع آمریکا در منطقه غرب آسیا را خنثی کند. این آدم توانست در مقابل همه نقشه‌هایی که با پول، با تشکیلات تبلیغاتی وسیع آمریکایی، با توانایی‌های دیپلماسی آمریکایی، زورگویی‌هایی که آمریکایی‌ها روی سیاست‌مداران دنیا به‌خصوص کشورهای ضعیف دارند، تهیه شده بود قلم کند و این نقشه‌ها را در این منطقه غرب آسیا خنثی کند (بیانات، ۱۳۹۸/۱۰/۱۸).</p> <p>در مسیر و احقاق حق مظلومان سیر می‌کرد و در این جهت از هیچ چیز، از مال و عمر و جان و گفتن حق، دریغ نداشت (راحمی، ۱۳۹۸).</p>
<p>تمدن‌سازی</p>	<p>۱۲</p> <p>برادران و خواهرانم! جهان اسلام پیوسته نیازمند رهبری است؛ رهبری متصل و منصوب شرعی و فقهی به معصوم. خوب می‌دانید منزه‌ترین عالم دین که جهان را تکان داد و اسلام را احیا کرد، یعنی خمینی بزرگ و پاک ما، ولایت فقیه را تنها نسخه نجات بخش این امت قرار داد؛ لذا چه شما که به‌عنوان شیعه به آن اعتقاد دینی دارید و چه شما که به‌عنوان سنی اعتقاد عقلی دارید، بدانید [باید] به دور از هرگونه اختلاف، برای نجات اسلام خیمه ولایت را رها نکنید. خیمه، خیمه رسول الله است. اساس دشمنی جهان با جمهوری اسلامی، آتش زدن و ویران کردن این خیمه است. دور آن بچرخید. والله والله والله این خیمه اگر آسیب دید، بیت الله الحرام و مدینه حرم رسول الله و نجف، کربلا، کاظمین، سامرا و مشهد باقی نمی‌ماند؛ قرآن آسیب می‌بیند (وصیت‌نامه شهید سلیمانی، ۱۳۹۸).</p>

	<p>سردار شهید حاج قاسم سلیمانی در مسیر اخلاص خاصی حرکت داشت و در آخر هم به تمنای باطنی‌اش برای شهادت و همراهی با سیدالشهدا (ع) و شهدای دشت کربلا رسید و ان‌شاءالله این شهادت یک تحول خاصی در امت ما ایجاد کرده و خواهد کرد. فعالیت و خون ایشان هم حجتی را بر مسئولان و کسانی که دست‌اندرکار هستند، تمام کرد. ایشان امور به حسب ظاهر نشدنی را با اخلاص خاص خودش و با دست خالی شدنی کرد (راحمی، ۱۳۹۸)</p> <p>استمرار همان فتح الفتوح امام راحل (ره) و مکتب امام راحل (ره) یعنی تربیت عناصر مؤمن، شجاع، فکور و نگاه تمدنی در این منطقه وسیع مقاومت و توسعه فرهنگ تربیتی اسلام ناب در منطقه و تربیت جوانان رشید و شایسته کار ویژه حاج قاسم سلیمانی بود (حاج علی‌اکبری، ۱۳۹۸)</p> <p>بعد از شهادت سردار سلیمانی، شاهد یک تحول عظیم و روحانی هستیم و این معجزه تربیت الهی، تربیت علوی و تربیت فاطمی است که در زمانه ما به‌صورت یک مکتب ممتاز برجسته، دارای ویژگی‌های منحصر به فرد خودش یعنی مکتب تربیتی عالی امام خمینی است (حاج علی‌اکبری، ۱۳۹۸)</p>
<p>رعب و وحشت در دل دشمنان</p>	<p>۱۳ از طرف دیگر، خداوند از ناحیه ایشان یک رعب و وحشتی در دل دشمنان انداخته بود. الان امت ما در فقدان ایشان گریان است و باید هم باشد، اما اگر خوب دقت کنیم می‌بینیم که پشت آمریکا لرزیده است و در باطن گریان است و همواره از اینکه ثمرات این خون ان‌شاءالله گریبان او را بگیرد، ترسان است (راحمی، ۱۳۹۸)</p> <p>سردار شهید سپهبد حاج قاسم سلیمانی اسطوره جهاد در راه خدا و معنویت بود که با مجاهدت‌های دلیرانه به دل کفار و مستکبران رعب و وحشت می‌انداخت (سبحانی نیا، ۱۳۹۸)</p>
<p>مجاهدت و جهاد در راه</p>	<p>۱۴ تا کسی شهید نبود شهید نمی‌شود. شرط شهید شدن شهید بودن است. اگر امروز کسی را دیدید که بوی شهید از کلام او، از رفتار او و از اخلاق او استشمام می‌شود بدانید او شهید خواهد شد. تمام شهدای ما این مشخصه را داشتند. قبل از اینکه شهید شوند شهید بودند. نمی‌تواند کسی قبل از اینکه علم بیاموزد عالم شود. شرط عالم شدن علم‌آموزی است. شرط شهید شدن شهید بودن است (سلیمانی، ۱۳۹۶).</p> <p>هدف شهید سردار سلیمانی بر هیچ فرد آزاده‌ای پوشیده نیست، چرا که این سردار رشید اسلام عمر خود را صرف مجاهدت و جهاد در راه خدا کرد (سبحانی نیا، ۱۳۹۸)</p>
<p>تهجد و نماز شب</p>	<p>۱۵ حاج قاسم دین‌داری را در دل بچه‌های مقاومت تقویت کرد. مهم‌ترین سرمایه‌ای که حاج قاسم در درون خود داشت، سرمایه معنوی و اشک و تهجد و نماز شب بود (سعادت نژاد، ۱۳۹۸)</p>

مرحله سوم و چهارم: شناخت و ترسیم شبکه مضامین بعد از اینکه همه داده‌ها، کدگذاری اولیه و گردآوری شد، فهرستی از کدها احصاء و نسبت به شناخت مضامین اقدام شد. در این مرحله کدهای مختلف در قالب مضامین مرتب و همه داده‌های کدگذاری شده مرتبط با هر یک از مضامین، گردآوری شد. به عبارت بهتر، کدها تجزیه و تحلیل و سپس اقدام به ترکیب و تلفیق کدها در قالب مضمون پایه شد.

جدول ۲: تحلیل و ترسیم مضمون

مضمون	کد	ردیف
سطح فردی	توسل به خدا و اولیای الهی	۱
	پیروی از دستورات شرع مقدس	۲
	توکل	۳
	صبر و بردباری	۴
	تقوا	۵
	دعا و مناجات	۶
	جامعیت شخصیت	۷
	اخلاص	۸

مرحله پنجم و ششم: تحلیل شبکه مضامین و تدوین گزارش بر اساس کدگذاری انجام شده ۲۰ شاخص اصلی به شرح جدول شماره ۳ شناسایی گردید. مصادیق هر مؤلفه نیز به شرح زیر است.

جدول ۳: تحلیل مضمون سطوح معنویت شهید سلیمانی

مؤلفه‌ها	شاخص‌ها	ردیف
سطح فردی	توسل به خدا و اولیای الهی	۱
	پیروی از دستورات شرع مقدس	۲
	توکل	۳
	صبر و بردباری	۴
	تقوا	۵
	دعا و مناجات	۶
	اخلاص	۷
	ولایت‌مداری	۸
	عشق به خدا و اهل بیت	۹
	فروتنی	۱۰
	بصیرت و بینش بالا	۱۱
	جامعیت شخصیت	۱۲
سطح جمعی	تهجد و نماز شب	
	سیاست‌باز نبودن	۱۳
	ظاهر و باطن یکسان	۱۴
	ارتباط با بزرگان اهل معنا	۱۵
سطح اجتماع	احترام به والدین	۱۶
	احقاق حقوق مظلومان	۱۷
	تمدن‌سازی	
	رعب و وحشت در دل دشمنان	۱۸
	شهادت، مجاهدت و جهاد در راه	۱۹
در مسیر حق بودن	۲۰	

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

هم‌ترین سرمایه‌ای که حاج قاسم در درون خود داشت، سرمایه معنوی و اشک و تهجد و نماز شب بود. یکی از عوامل موفقیت و پیروزی انبیاء و ائمه معصومین علیهم‌السلام، حضور یاران بصیر و با استقامت در کنار آن‌ها است؛ هرچایی که یاران در کنار رهبر الهی حضور داشتند، اقدام به موقع داشتند، بصیر بودند و با استقامت، آن رهبر الهی پیروز بوده است. او از عمق جان شیفته اهل بیت عصمت و طهارت (ع) بود. اعتقاد و ارادت و عشق به خاندان رسالت در اعماق وجودش رسوخ

نموده بود. پیوسته متوسل به آن اختران تابناک آسمان امامت و ولایت بود. هرگاه به زیارت مضجع شریف یکی از معصومین (ع) تشریف می یافت، سکر و نشئه حلاوت حضور در جوار مرقد مطهرشان، روح آسمانی او را جلا می بخشید و به پرواز درمی آورد و بهجت و سروری تام و تمام جان شیفته او را فرا می گرفت. مجلس عزای حسینی (ع) را برپا می کرد و خدمت در روضه سیدالشهدا (ع) را برای خود افتخاری بس بزرگ می دانست (دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی کشور، ۱۳۹۸). او به غایت ولایت مدار بود و به رهبر و مقتدای خویش عشق می ورزید. نگاه او به عنوان یک افسر رشید لشکر اسلام به ولی امر مسلمین و فرماندهی معظم کل قوا تنها از حیث رعایت سلسله مراتب نظامی نبود بلکه نگاهی بس فراتر داشت و از جنبه اعتقادی بدین امر می نگریست سخن او، نوشته او، نگاه او، تصمیمات، فعالیت ها و اعمال او همه و همه تعقیب کننده خط ولایت بود. بی جهت نیست که عبارت مالک اشتر ولایت در وصف او به کار برده می شود.

او به شدت از ریا و خودنمایی پرهیز می کرد. بود و نمود او یکی بود، آن گونه می نمود که بود. ظاهر بی آرایش و مؤمنانه او خیر از باطن صاف و پالوده اش می داد. در طریق اخلاص ثابت قدم بود. هیچ گاه به دنبال مطرح نمودن خود نبود و آن چنان به غنای درون رسیده بود که مستغنی از ذره ای جلوه گری بیرونی شده بود. زلال چون آب بود و شفاف چون آینه. به نظر خود شهید، مدیر اثرش یک اثر جمعی است. مدیر رهبر یک جامعه است. استاندار شخص عادی نیست، امام جمعه محترم شخص عادی نیست، فرماندار شخص عادی نیست، فرمانده سپاه شخص عادی نیست، هر مسئولیتی، شخص عادی نیست، این ها بر جامعه اثر دارند. این ها مدیریتشان عین مدیریت دفاع مقدس است. وقتی در مدیریت نگاه این شد، آن وقت همه جامعه مثل جامعه دوران دفاع مقدس می شود و توجه اساسی می کند و معنویت در آن رونق پیدا می کند. مگر می شود مدیر یک جامعه ای، من به عنوان یک فرمانده، در درون جامعه ای فاقد معنویت باشم و انتظار داشته باشم جامعه معنویت داشته باشد؟ «الناس علی دین ملوکهم». مردم از رهبرانشان تبعیت می کنند تابعیت می کنند. اگر می خواهیم جامعه ما یک جامعه ای مقاوم بشود، شرطش این است مدیران باید متناسب با چنین جامعه ای باشند و بشوند (سلیمانی، ۱۳۹۷).

این ها مواردی از الگو بودن شهید سلیمانی است. معنویت یکی از نمونه های الگو بودن در مکتب شهید سلیمانی است که باید بسیار مورد توجه قرار گیرد. شهید سلیمانی علاوه بر انجام واجبات عبادی به مستحبات نیز توجه ویژه ای داشت. از هر فرصتی برای تلاوت آیات قرآن و دعا

و مناجات بهره می‌جست. مقید به تهجد و نماز شب بود. گریه‌ها و راز و نیازهای او در دل شب به روشنی تصویری از یک عارف واصل به دست می‌دهد عرفان و حماسه هر چند دو رفتار متفاوت می‌باشند، اما وقتی عرفان، وصول به حقیقت از طریق شریعت و حماسه از جنس جهاد فی سبیل الله باشد جان‌مایه آن‌ها یکی می‌شود. همه این عوامل در کل زندگی آن شهید والامقام دیده می‌شود، شخصیتی معنوی و اخلاق محور داشت. ایشان به معنای واقعی کلمه خداترس، مخلص و به فکر آخرت بود. وی دارای روحیه فداکاری، ایثار و گذشت بود و مجاهدی فداکار بود که قلبش مالا مال از عشق و محبت به مؤمنان و مستضعفان بود. شهید سلیمانی شخصیتی بود که در جایگاه بالای مدیریتی در مسائل نظامی کشور قرار گرفته بود؛ بدون اینکه کوچک‌ترین فکری برای بهره‌برداری از این منصب داشته باشد.

هدف این پژوهش تبیین معنویت شهید سلیمانی از منظر خود، مقام معظم رهبری و نقل قول‌های بزرگان می‌باشد. معرفی شهید سلیمانی به‌عنوان یک الگو در عرصه معنویت می‌تواند باعث پرورش مدیران و فرماندهان در عرصه اسلامی شود و در تمدن‌سازی اسلامی تأثیرگذار باشد. چرا که مکتب شهید قاسم سلیمانی، یک مکتب بزرگی است که می‌تواند هر یک از جوانان این سرزمین را به سلیمانی دیگری تبدیل کند.

منابع فارسی

۱. امام خمینی (ره) (۱۳۷۸)، صحیفه امام (ره) (مجموعه آثار امام خمینی (ره)، تهران: مؤسسه نشر و تنظیم آثار امام خمینی (ره)).
۲. بابائی طلاتپه، محمدباقر (۱۳۹۹). مکتب سلیمانی (مبانی و اصول) (ببایید این‌گونه باشیم)، تهران: انتشارات دانشگاه جامع امام حسین (ع).
۳. تحریری، آیت‌الله محمدباقر (۱۳۹۹). توجه به معنویت از نکات بارز حاج قاسم در دوران جنگ بود، خبرگزاری صداوسیما، کد خبر: ۲۸۳۶۹۴۲، تاریخ انتشار: ۰۶ مهر ۱۳۹۹، <https://www.iribnews.ir/fa/news/2836942>
۴. ثنائی، سلیم و خلجی، سارا (۱۳۹۸)، مدل معنویت سازمانی از دیدگاه اسلام در سازمان آموزش و پرورش بر اساس بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، نشریه علمی مدیریت اسلامی، ۱۱۳-۸۹: (۱)۲۷.
۵. حاج علی‌اکبری، حجت‌الاسلام والمسلمین محمدجواد (۱۳۹۸). غوغایی که حاج قاسم سلیمانی به پا کرد، تقوای الهی او بود/ واکنش سردار سلیمانی به پیشنهاد کاندیداتوری‌اش برای ریاست جمهوری،

۱. جهان نیوز، کد مطلب: ۷۱۴۵۶۲، جمعه ۲۰ دی ۱۳۹۸،
<http://www.jahannews.com/news/714562>
۲. خبرگزاری دانشگاه آزاد اسلامی آنا (۱۳۹۸). تأثیر معنوی شهید سلیمانی برای دنیای استکبار خطرناک‌تر از حاج قاسم است،
<https://ana.press/fa/news/88/464906>
۳. خوشدونی، مهد (۱۳۹۸). معنویت در بیانیه گام دوم انقلاب و ماهیت آن، فصلنامه فرهنگی، بصیرتی، تبلیغی پیام ۱۳۳: ۲۷-۴۳.
۴. راحمی، محمدحسن (۱۳۹۸). حاج قاسم به «قلب سلیم» و «نفس مطمئنه» رسیده بود، روزنامه فرهیختگان، ۱۶/۱۰/۱۳۹۸،
<http://farhikhtegandaily.com/news/36008>
۵. رستگار، عباس علی و فرهنگی، علی اکبر (۱۳۸۵)، ارائه و تبیین مدل انگیزشی مبتنی بر معنویت کارکنان، دو فصلنامه علمی پژوهشی راهبردهای بازرگانی، ۴(۲۰)، ۱-۲۴.
۶. رستگار، عباسعلی و نویری، علیرضا (۱۳۹۴)، مدل مفهومی معنویت قدسی مبتنی بر قرآن در سازمان، فصلنامه علمی مطالعات تفسیری، ۶(۲۳): ۸۱-۱۰۲.
۷. رودگر، محمدجواد (۱۳۹۲). کارکردهای معنویت در عرصه‌های اجتماعی از دیدگاه مقام معظم رهبری، مطالعات معنوی، ۱۰: ۸۶-۵۹.
۸. سبجانی نیا، حجت‌الاسلام محمدتقی (۱۳۹۸). سردار سلیمانی اسطوره جهاد و معنویت بود، خبرگزاری جمهوری اسلامی، کد خبر: ۸۳۶۲۱۱۶۰، ۱۵ دی ۱۳۹۸،
<https://www.irna.ir/news/83621160>
۹. سلیمانی، قاسم (۱۳۹۵). سخنرانی سردار قاسم سلیمانی در سالروز شهادت شهید همدانی، تهران: ۱۴ مهر ۱۳۹۵.
۱۰. سلیمانی، قاسم (۱۳۹۵). سخنرانی سردار قاسم سلیمانی در یادواره شهدای ملایر، ملایر: ۱۳۹۵.
۱۱. سلیمانی، قاسم (۱۳۹۵). سخنرانی سردار قاسم سلیمانی در هفته دفاع مقدس، اصفهان: ۱۳۹۶.
۱۲. سلیمانی، قاسم (۱۳۹۶). شرط شهادت از زبان حاج قاسم سلیمانی، فیلم سخنرانی سردار شهید قاسم سلیمانی، تاریخ انتشار: ۰۱ فروردین ۱۳۹۶ - ۱۳:۱۶، قابل دسترسی در سایت
<https://www.yjc.ir/00PGwB>
۱۳. سلیمانی، قاسم (۱۳۹۷). سخنرانی سردار قاسم سلیمانی در یادواره عملیات رمضان، همدان: ۱۳۹۷.
۱۴. سعادت نژاد، حجت‌الاسلام والمسلمین اسماعیل (۱۳۹۸). معنویت مهم‌ترین سرمایه شهید حاج قاسم سلیمانی بود، خبرگزاری بسیج، کد خبر ۹۲۱۷۵۹۶، تاریخ انتشار ۲۳ بهمن ۱۳۹۸،
<https://basijnews.ir/fa/news/9217596>
۱۵. شاکرنژاد، احمد (۱۳۹۸). تحلیل گونه‌های معنویت‌گرایی بر اساس بیانات رهبر انقلاب، جوان آنلاین، کد خبر: ۹۷۹۴۹، قابل استفاده در سایت <https://www.Javann.ir/00460J>

۲۰. شیرازی، حجت‌الاسلام والمسلمین علی (۱۳۹۸). یادداشت اختصاصی نماینده ولی فقیه در سپاه قدس "حاج قاسمی که من می‌شناسم"، خبرگزاری تسنیم، ۲۶ بهمن ۱۳۹۸، <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/11/26/2203615/>

۲۱. طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۴۱۷ ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی.

۲۲. گنجی، عبدالله (۱۳۹۸). اصول مکتب سلیمانی، جوان آنلاین، کد خبر ۹۹۳۰۰۵، تاریخ انتشار: <https://www.javanonline.ir/fa/news/993005>

۲۳. محتشمی، حسن (۱۳۹۲)، نقش معنویت در ارتقای اثربخشی سازمان، بصیرت و تربیت اسلامی، ۱۰(۲۵)، ۱۰۹-۱۳۱.

۲۴. محمدی، حجت‌الاسلام والمسلمین حمید (۱۳۹۸). درایت، شجاعت و معنویت سه خصیصه رفتاری سردار شهید سپهبد حاج قاسم سلیمانی، کد خبر ۲۵۲۸۱-۳۴۳۱۸، تاریخ ایجاد: ۱۳۹۸ چهارشنبه ۲ بهمن، <http://pr.kmu.ac.ir/fa/ndt/34318>

۲۵. مطهری، مرتضی (۱۳۷۴)، مجموعه آثار شهید مطهری، تهران: انتشارات صدرا.

۲۶. مظاهری سیف، حمیدرضا (۱۳۹۹). مفهوم معنویت از منظر امام خمینی و آیت الله خامنه‌ای، عصر اسلام، کد خبر: ۱۶۲۹۰، قابل استفاده در سایت <http://www.asrislam.com/fa/news/16290>

۲۷. نصیری، محمد (۱۳۸۷). نقش معنویت در پیروزی انقلاب اسلامی از دیدگاه امام خمینی (ره)، حصون، ۱۶.

۲۸. تقوی، سیدعلی؛ اسعدی، میرمحمد و میرغفوری، سیدحسیناله (۱۳۹۴). تحلیل عوامل مؤثر بر معنویت سازمانی، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، ۱۰(۱): ۱۰۵-۱۲۳.

۲۹. وصیت‌نامه شهید سلیمانی (۱۳۹۸). متن وصیت‌نامه سردار شهید سلیمانی منتشر شد، خبرگزاری جمهوری اسلامی ایرنا، قابل استفاده در سایت <https://www.irna.ir/news/83673602>

